

Ходєєва Н. В.,
викладач кафедри цивільного права і процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН СВОГО ЗДОРОВ'Я

LIMITATION OF IMPLEMENTATION RIGHT TO INFORMATION ABOUT THEIR HEALTH

У статті розглядаються проблемні питання стосовно визначення обмежень здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я.

Ключові слова: обмеження, обмеження права, суб'єктивні права, погіршення стану здоров'я, дозволи, поширення інформації, суспільно необхідна інформація.

В статье рассматриваются проблемные вопросы относительно определения ограничений осуществления права на информацию о состоянии своего здоровья.

Ключевые слова: ограничения, ограничения права, субъективные права, ухудшение состояния здоровья, разрешения, распространение информации, общественно необходимая информация.

The article deal with issues concerning the definition limits the right to information about their health.

Key words: restrictions, limitations of law, subjective law, ill health permits, information, social information required.

Вступ. Протягом тривалого часу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці у своїх працях намагаються встановити оптимальний баланс між правами і свободами людини, інтересами суспільства і держави загалом та вирішити проблему щодо встановлення допустимих обмежень прав і свобод людини.

Необхідно зауважити, що в науковій літературі такі вчені, як-от: М.М. Малеїна [1], М.О. Стефанчук [2], Є.О. Мічурін [3], О.О. Пунда [4], С.О. Сліпченко [5], О.О. Кулініч [6], акцентували на визначенні безпосередньо обмежень здійснення прав, особистих немайнових і майнових прав, однак визначенню меж права на інформацію про стан свого здоров'я було приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення обмежень здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я.

Результати дослідження. Характеризуючи обмеження суб'єктивного цивільного права, зазначимо, що, згідно з академічним тлумачним словником, «обмеження» – це правило, настанова, що обмежує чий-небудь права [7].

М.О. Стефанчук зазначає, що до поняття «обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав» варто віднести як поведінку іншої особи, так і дії відповідних органів, що наділені владними повноваженнями, які спрямовані на унеможливлення здійснення особами своїх суб'єктивних прав повною мірою. Він робить застереження, що «обмеження» є реакцією не на поведінку щодо здійснення свого суб'єктивного права, а на іншу (як правило, неправомірну) поведінку [2, с. 63–66].

Подібної точки зору дотримується Є.О. Мічурін, який у результаті здійснення певного дослідження визначає обмеження права як механізм правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства та інших уповноважених осіб, та певну систему

цивільно-правових засобів, а також можливість за допомогою певних вставлених законодавством заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права [3, с. 213].

Також вважаємо слушним дослухатися думки О.О. Пунди, який зазначає, що у процесі здійснення прав необхідність обмеження пов'язана з конкуренцією між інтересами окремих суб'єктів [4, с. 18].

Спираючись на думки вищезазначених науковців, можемо дійти висновку, відповідно до якого обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я – це встановлена законодавством певна система цивільно-правових засобів, які втілюються як безпосередньо через норми права, так і нормативні акти, з метою усунення існуючої конкуренції між інтересами певних суб'єктів права.

Отже, обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я – це правомірне втручання у це право шляхом збирання, зберігання, обробки та поширення інформації про стан здоров'я, яке передбачено низкою як вітчизняних, так і міжнародних правових актів.

Вперше про необхідність обмежень, яких має зазнавати людина під час здійснення своїх прав, було зазначено в 1948 р. у Загальній декларації прав людини, а саме в ч. 2 ст. 29, де передбачено, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина має зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом [8].

В Україні обмеження прав і свобод людини та громадянина можливі на підставі Конституції України, законів, міжнародно-правових актів. Так, відповідно до ст. 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обме-

ження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

Перелік прав і свобод, які підлягають обмеженню, співзалежні з положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Також відповідно до ст. 34 Конституції України, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію обмежується законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримки авторитету і неупередженості правосуддя [9]. Вищезазначена стаття співзалежна зі ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «Кожна людина має право шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово, за допомогою друку або художніх форм вираження чи в інший спосіб на свій вибір. Користування цими правами може бути пов'язане з певними обмеженнями, які мають установлюватися законом і бути необхідними для поважання прав і репутації інших осіб; для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» [10].

По-перше, визначимо обмеження здійснення права залежно від суб'єкта, чие право на інформацію про стан свого здоров'я обмежується:

Обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я безпосередньо фізичної особи, якої стосується ця інформація, або її батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників, у разі, коли інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан здоров'я вищевказаних осіб або зашкодити процесові лікування.

Так, ч. 3 ст. 285 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) встановлено наступне: «Якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я фізичних осіб, визначених частиною другою цієї статті (батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного), зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами». Таким чином, безпосередньо ч. 3 ст. 285 ЦК України обмежується право фізичної особи, а у разі, якщо хворим є неповнолітній або недієздатний, її батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників на отримання повної інформації про стан здоров'я (свого, дитини або ж підопічного).

Однак, установивши дане обмеження, закон не зазначає, відповідно саме яких станів хворого медичний працівник управі повідомити неповну інформацію, і не передбачає обсяг «правди», яка все ж таки має бути повідомлена хворому. Тобто, згідно з ЦК України, обмеженням права на повну інформацію

про стан свого здоров'я є право іншої особи (медичного працівника) повідомляти неповну інформацію про стан здоров'я.

Обмеження права на інформацію про стан психічного здоров'я фізичної особи, коли повна інформація про стан психічного здоров'я особи може завдати шкоди її здоров'ю або призвести до безпосередньої небезпеки для інших осіб.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про психіатричну допомогу» у випадках, коли повна інформація про стан психічного здоров'я особи може завдати шкоди її здоров'ю або призвести до безпосередньої небезпеки для інших осіб, лікар-психіатр або комісія лікарів-психіатрів можуть таку інформацію обмежити. Про надану інформацію або її обмеження робиться запис у медичній документації [11].

На наш погляд, вагомий внесок законодавцем під час обмеження права на інформацію про стан психічного здоров'я фізичної особи було зроблено шляхом зобов'язання медичних працівників у разі надання неповної інформації робити запис у медичній документації, що певною мірою допоможе утримати медичних працівників від неправомірного надання неповної інформації про стан здоров'я пацієнта. Враховуючи вищевикладене, ми вважаємо за необхідне законодавчо закріпити вищевказані зобов'язання медичних працівників у разі надання неповної інформації про стан здоров'я фізичної особи.

Обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я особи, яка укладає шлюб, шляхом поширення даної інформації.

Право на інформацію про стан свого здоров'я передбачає можливість вільно збирати (одержувати), використовувати, поширювати, зберігати та захищати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, про персональні медичні факти щодо стану свого здоров'я. Інформація про стан свого здоров'я, як уже неодноразово зазначалось у нашій праці, є інформацією про особу з обмеженим режимом доступу – конфіденційною.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про інформацію», конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються, за їх бажанням, відповідно до передбачених ними умов [12].

У свою чергу, відповідно до ст. 32 Конституції України, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [9]. Отже, збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди вважається протиправним.

Законодавство України закріплює право кожної особи на збереження таємниці про стан свого здоров'я та невтручання в цю сферу інших осіб ст. 286 ЦК України – право на таємницю про стан свого здоров'я.

Однак ст. 30 Сімейного кодексу України встановлює взаємну обізнаність наречених про стан свого здоров'я, що являє собою обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я особи, яка укладає шлюб. Так, згідно з ч. 1 ст. 30, наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я [13].

Законодавець не відносить вимогу про обов'язкову взаємну обізнаність осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, до переліку умов, необхідних для укладення шлюбу, але передбачає у разі приховання відомостей про стан свого здоров'я (наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків) такий наслідок, як визнання шлюбу недійсним [6], та певною мірою обмежує особисте немайнове право осіб (нареченого та нареченої) на інформацію про стан свого здоров'я.

Обмеження права на захист інформації про стан свого здоров'я фізичної особи з позитивним ВІЛ-статусом.

Відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)», відомості про результати тестування особи з метою виявлення ВІЛ, про наявність або відсутність в особи ВІЛ-інфекції є конфіденційними та становлять лікарську таємницю. Однак законодавством передбачено надання вищезазначеної інформації третім особам за рішенням суду [14]. Тобто можливість отримання інформації про статус ВІЛ-позитивної особи за рішенням суду і є законодавчим обмеженням права на захист інформації про стан свого здоров'я особи з позитивним ВІЛ-статусом.

Обмеження права на захист інформації про стан свого здоров'я фізичних осіб, яких засуджено та які перебувають у пенітенціарній системі України.

Покарання в Україні передбачає встановлені законом втрати та обмеження прав і свобод, які обмежуються повністю або втрачаються засудженим. Серед них можна виділити такі обмеження, які, у свою чергу, призводять до обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я, а саме обмеження права на вільне пересування та свободу дій.

Втрата й обмеження права на вільне пересування та свободу дій може виявлятися у повному чи частковому позбавленні волі з утриманням у спеціальних закладах із певними режимними вимогами та правилами внутрішнього розпорядку дня [15, с. 64]. Право на інформацію про стан свого здоров'я можна впевнено назвати «активним» за своїм змістом, тому що воно являє собою певну встановлену законом міру поведінки, яка полягає в необхідності здійснення певних вільних активних дій щодо збирання (одержання), використання, поширення, зберігання та захисту інформації. Однак під час втрати та обмеження права на вільне пересування та свободу дій особа не в змозі здійснювати вільно, на власний розсуд, дії щодо збирання (одержання), використання, поширення, зберігання та захисту інформації про стан свого здоров'я. Так, наказом Міністерства Укра-

їни, МОЗ України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» встановлено, що порядок доступу до медичної документації персоналу УВП здійснюється згідно з наказом керівника цієї установи [16]. А отже, може існувати можливість отримання та розповсюдження інформації про стан здоров'я засудженого не медичним персоналом без дозволу на те безпосередньо особи, якій ця інформація належить.

Обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я особи, яка перебуває у країні під час введення режиму надзвичайного стану.

Із метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, відповідно до положень Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи, як установлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; обмеження руху транспортних засобів; запровадження комендантської години; встановлення карантину; проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів; зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності; особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі [17]. Отже, наслідком запровадження таких заходів може бути й обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я: її збирання, зберігання, обробку та поширення.

Також певні обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я шляхом її поширення можуть установлюватися в таких випадках:

1) *Під час притягнення особи до кримінальної, адміністративної, цивільної відповідальності.*

Так, наприклад, п. 3 ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України встановлено зобов'язання суду під час розгляду справ та призначення покарань всебічно з'ясувати обставини, які можуть характеризувати особу винного, не обмежуючись лише обставинами, пов'язаними з вчиненням злочину.

Також Пленумом Верховного Суду України роз'яснено певні питання, які виникають під час дослідження даних про особу підсудного. А саме суд має з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність незнятих чи непогашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї тощо (абз. 3 п. 3 постанови Пленуму від 24 жовтня 2003 р. № 7) [18]. Тобто під час врахування судом особи винного розгляду та поширенню підлягає й інформація про стан здоров'я фізичної особи, а саме: наявність певних фізичних і психологічних вад, наявність інвалідності, зловживання алкоголем або наркотиками, стан вагітності жінки на момент призначення покарання. А у разі, якщо певна характеристика, зокрема й характеристика стану здоров'я особи винного, передбачена законодавцем як обставина, що може пом'якшувати або обтяжувати покарання (наприклад, вчинення

злочину жінкою у стані вагітності чи особою у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння), вона підлягає врахуванню під час призначення покарання не як характеристика особи винного, а в порядку застосування ст. 66 або ст. 67 Кримінального кодексу України.

2) У разі законодавчо встановленої необхідності обов'язкового проходження медичних оглядів з метою подальшого отримання певних дозволів.

Згідно з Наказом Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних силах України», медичний огляд проводиться з метою виявлення придатності до військової служби [19]. Також із метою виконання ст. 21 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» постановою Кабінету Міністрів України затверджено перелік професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам [20].

Здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я може зазнавати обмеження в разі зобов'язання осіб, які мають певні наміри щодо отримання дозволів (на постановку на військовий облік, подальше проходження військової служби (підтвердження придатності), вступ до військових навчальних закладів (придатність), роботу за певними професіями тощо відповідно до законодавства), проходити обов'язкові обстеження з метою отримання повної інформації про стан їх здоров'я.

3) У разі необхідності отримання дозволу на донорство.

Згідно з п. 2 ст. 14 Закону України «Про донорство крові та її компонентів», особа під час медичного обстеження, що проводиться перед даванням крові та (або) її компонентів, зобов'язана повідомити відповідну посадову особу установи чи закладу охорони здоров'я відомі їй дані про перенесені та наявні в неї захворювання, вживання нею наркотичних речовин та властиві їй інші форми ризикованої поведінки [21]. Отже, відповідно до вищевказаного закону, фізична особа не тільки зобов'язана пройти медичне обстеження, а й повідомити про перенесені нею та наявні медичні захворювання.

4) У разі необхідності отримання дозволу на усиновлення або піклування.

Так, ч. 4 ст. 22 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» передбачено, що в разі усиновлення дитини одним із подружжя, висновок про стан здоров'я подається кожним із подружжя (п. 3 ч. 7 ст. 22) [22].

Тобто з метою отримання дозволу на усиновлення обмежуються у праві на інформацію про стан свого здоров'я та зобов'язані надати відомості, які стосуються їхнього стану здоров'я, обидві особи – подружжя.

5) Обмеження права на інформацію про стан свого здоров'я у разі, якщо ця інформація є суспільно необхідною.

Згідно з п. 1 ст. 29 Закону України «Про інформацію», інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадян знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення [12]. Наприклад, у разі, коли фізична особа захворіла на певну інфекційну хворобу, що може поширитися на оточення, де перебувала особа, яка захворіла, лікарняний заклад в особі лікаря, забезпечуючи реалізацію конституційного права осіб, які перебували в його оточенні, а саме права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 30 Конституції України) [9], повідомляє про хворобу цієї особи як колективу, так і окремим особам, які з нею контактували.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я певним чином ускладнюють здійснення особою свого права, незалежно від її волі, цими обмеженнями встановлюються певні випадки, коли втручання в здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я без згоди особи, яка наділена правом на інформацію про стан свого здоров'я, вважатиметься правомірним. І це втручання зумовлено:

- запобіганням недопущення погіршення стану здоров'я безпосередньо особи, якій належить дане право, і її батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників у результаті здійснення свого права на інформацію про стан свого здоров'я (отримання неповної інформації про стан свого здоров'я);
- забезпеченням прав та інтересів інших членів суспільства;
- обмеженням прав засуджених;
- збереженням національної та громадської безпеки;
- встановленням істини у кримінальних, адміністративних та цивільних справах;
- отриманням певних дозволів;
- необхідністю поширення суспільно важливої інформації.

Підстави, відповідно до яких встановлено певні обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я, відображено як в українському, так і в міжнародному законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малейна М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / М.Н. Малейна. – М., 1997. – 431 с.
2. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав / М.О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
3. Мічурін Є.О. Межі та обмеження цивільних прав // Право і безпека. – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/Pib_2010_3_47.pdf.

4. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : [моногр.] / О.О. Пунда. – Хмельницький; Київ, 2005. – 436 с.
5. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : [моногр.] / С.О. Сліпченко. – Х. : Діса плюс, 2013. – 552 с.
6. Кулініч О.О. Збереження конфіденційності інформації про стан здоров'я наречених. Сучасні проблеми правової системи України : зб. наук. праць / редкол. : Ю.С. Шемшученко, Ю.Л. Бошицький, С.В. Бобровник, О.В. Чернецька, О.І. Мацегорін, А.С. Мацько, З.А. Тростюк, С.І. Юшина. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – 329 с. (542 с.)
7. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/obmezhenja>.
8. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – С. 89. – Ст. 3103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16.02.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
11. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>.
12. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
13. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
14. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть із ВІЛ : Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1972-12>.
15. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : [навч. посіб.] – К. : Артек, 1997. – 208 с.
16. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : Наказ Мін'юсту України, МОЗ України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14>.
17. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – С. 176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
18. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.
19. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. № 402 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08/page>.
20. Про затвердження переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам, порядку проведення цих оглядів та видачі особистих медичних книжок : Постанова КМУ від 23.05.2001 р. № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/559-2001-%D0%BF>.
21. Про донорство крові та її компонентів : Закон України від 23.06.1995 р. № 239/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/239/95-%D0%B2%D1%80>.
22. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>.